

LEVENTE SALAT
(editor)

POLITICI DE INTEGRARE
A MINORITĂȚILOR NAȚIONALE DIN ROMÂNIA

ASPECTE LEGALE ȘI INSTITUȚIONALE
ÎNTR-O PERSPECTIVĂ COMPARATĂ

Colectia
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ
ÎN ROMÂNIA

POLITICI DE INTEGRARE A MINORITĂȚILOR NAȚIONALE DIN ROMÂNIA. ASPECTE LEGALE ȘI INSTITUȚIONALE ÎNTR-O PERSPECTIVĂ COMPARATĂ

Cluj-Napoca, Fundația CRDE, 2008

272 p.; 16x23,5 cm

ISBN: 978-973-7670-09-0

I. Salat, Levente (editor)

323.1 (498)(063)

© CENTRUL DE RESURSE PENTRU DIVERSITATE ETNOCULTURALĂ
Cluj-Napoca, 2008

Cartea a apărut cu sprijinul
ADMINISTRAȚIEI FONDULUI CULTURAL NAȚIONAL

Seria: „Diversitate Etnoculturală în România”

Coordonatori: Gábor Ádám și Levente Salat

**Volumul 18: Politici de integrare a minorităților naționale din România.
Aspecte legale și instituționale într-o perspectivă comparată**

Realizat în colaborare cu

Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale

Tehnoredactare: AMM Design SRL

Coperta și grafica seriei: Elemér Könczey

Lector: Iosif Marin Balog

**POLITICI DE INTEGRARE
A MINORITĂȚILOR
NAȚIONALE
DIN ROMÂNIA**

**ASPECTE LEGALE ȘI
INSTITUȚIONALE ÎNTR-O
PERSPECTIVĂ COMPARATĂ**

**LEVENTE SALAT
(editor)**

CENTRUL DE
RESURSE PENTRU
DIVERSITATE
ETNOCULTURALĂ

ETHNOCULTURAL
DIVERSITY
RESOURCE
CENTER

Cuprins

Contributori.....	7
LEVENTE SALAT, Regimul minorităților naționale din România și contextul internațional al acestuia.....	9

I. Cadrul general

MONICA CĂLUȘER, Regimul drepturilor minorităților în Europa Centrală și de Est.....	31
RADU CHIRIȚĂ, ANCA SĂNDESCU, Analiza actelor normative privind drepturile minorităților naționale în România.....	47
DALMA JÁNOSI, Cadrul instituțional privind protecția minorităților naționale din România.....	127
MAGDOLNA MOHÁCSÉK, Analiza finanțărilor alocate organizațiilor minorităților naționale.....	147

II. Politici sectoriale

MONICA CĂLUȘER, Reprezentarea minorităților naționale pe locurile rezervate în parlament.....	167
ISTVÁN GERGÓ SZÉKELY, Reprezentarea minorităților naționale la nivel local – o evaluare a legislației electorale românești pe baza rezultatelor alegerilor locale din 2004 și 2008.....	179
ISTVÁN HORVÁTH, Evaluarea politicilor lingvistice din România.....	203
MÁRIA KOVÁCS, Politici educaționale de promovare a educației multiculturale în sistemul de învățământ din România și unele aspecte ale implementării acestora.....	214
FLORIN MOISĂ, Politici publice pentru romi.....	235

III. Concluzii

ANDREA BOGDÁN, MONICA CĂLUȘER, OLIMPIA MOȘTEANU, LEVENTE SALAT, Implementarea prevederilor privind drepturile minorităților naționale la nivelul instituțiilor publice.....	250
---	-----

Anexă

Acte normative care includ prevederi privind drepturile și protecția minorităților naționale în România.....	262
---	-----

Contributori

Andrea BOGDÁN, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Consilier juridic

Monica CĂLUȘER, Fundația Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Coordonator de proiecte

Radu CHIRIȚĂ, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Drept, Lect. univ. dr.

Dalma JÁNOSI, Departamentul pentru Relații Interetnice, Director Cabinet

István HORVÁTH, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Președinte; Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Sociologie, Conf. univ. dr.

Mária KOVÁCS, Asociația Lectura și Scrierea pentru Dezvoltarea Gândirii Critice, Secretar

Magdolna MOHÁCSÉK, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Consilier juridic

Florin MOISĂ, Centrul de Resurse pentru Comunitățile de Romi, Președinte Executiv

Olimpia MOȘTEANU, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Științe Politice, Administrative și ale Comunicării, Masterand

Levente SALAT, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Științe Politice, Administrative și ale Comunicării, Conf. univ. dr.; Fundația Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Președinte Executiv

Anca SÂNDESCU, Universitatea Amsterdam, Facultatea de Drept, Masterand

István Gergő SZÉKELY, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cercetător; Universitatea Central Europeană, Doctorand

LEVENTE SALAT

Regimul minorităților naționale din România și contextul internațional al acestuia

Volumul de față își propune să contribuie la studiul situației minorităților naționale din România prin analiza evoluției post-decembriste a politicilor de stat relevante la problematica relațiilor etnice, precum și prin evaluarea impactului pe care acestea le-au avut asupra comunităților vizate.

Într-o Europă în care cele 45 de state găzduiesc 337 de comunități minoritare recunoscute oficial de autoritățile statelor respective, România, cu cele 20 de grupuri minoritare reprezentate în Parlament, respectiv cele 23 de categorii identitate înregistrate de recensământ ocupă locul trei – după Federația Rusă, cu 45 minorități naționale recunoscute și Ucraina, cu 23 – în ierarhia țărilor cu număr semnificativ de minorități¹. Pe parcursul celor aproape două decenii de tranziție către un regim democratic consolidat, autoritățile statului român au întreprins un număr impresionant de măsuri care au urmărit integrarea minorităților naționale: au fost adoptate aproape 200 de acte normative care au inclus prevederi referitoare la diferite aspecte ale relațiilor majoritate-minoritate, au fost înființate instituții de stat cu competențe în domenii de interes pentru comunitățile minoritare și au fost alocate fonduri însemnate pentru sprijinirea organizațiilor care și-au asumat rolul reprezentării intereselor comunităților respective. Această complexitate a regimului minorităților naționale situează România în mod indiscutabil pe un loc de frunte în context internațional. Nu este însă mai puțin adevărat că măsurile adoptate și urmărite cu generozitate de autoritățile statului nu conduc întotdeauna la rezultatele scontate și că rămân încă destule aspecte controversate ale relațiilor dintre majoritate și diferitele minorități care așteaptă să fie soluționate prin politici de stat adecvate. Aceste două obiective – punerea în valoare a realizărilor de până acum și semnalarea unor direcții posibile de progres – au constituit elementele de bază ale motivației care a făcut posibilă întrunirea contribuțiilor ce alcătuiesc prezentul volum.

1 C. Pan –B. S. Pfeil: *National Minorities in Europe. Handbook*. Wien: Braumüller, 2003. Cartea fiind publicată în 2003, datele nu includ Muntenegru și Kosovo ca stat independent.

În perspectivă academică, problema minorităților naționale din România a constituit obiectivul unor preocupări cu precădere pentru istorici², sociologi³, specialiști ai dreptului internațional⁴, sau abordări normative⁵. Punctele de vedere articulate s-au situat în contextele evaluării relațiilor interetnice din România, ale condiționalităților legate de obiectivul aderării la structurile euro-atlantice, sau, cel mai adesea, ale disputelor politice privind relațiile dintre majoritate și minorități. Volumul de față propune o abordare alternativă față de aceste perspective de explorare a consecințelor diversității etnoculturale din România: cea a analizei care vizează politicile publice.

Plasarea problematicei minorităților naționale în contextul politicilor publice pare să ofere numeroase avantaje. Lărgirea perspectivei convenționale de abordare cu întrebări referitoare la aspecte precum semnificația bunului public, modul de definire a problemelor și de identificare a soluțiilor viabile, criteriile de luare a deciziilor, urmărirea implementării și evaluarea impactului asupra celor vizați permite, înainte de toate, dobândirea unei imagini mai nuanțate asupra complexității problemelor aflate în discuție. Distribuirea responsabilității deciziilor și a implementării între mai mulți actori, importanța echilibrului între factorii politici și cei cu caracter tehnic, analiza cost-beneficii, identificarea celor care „plătesc” (*who pays?*) și a celor care „beneficiază” (*who benefits?*) sunt doar câteva dintre aspectele acestei complexități.

Abordările ce utilizează limbajul politicilor publice permit totodată evitarea unei capcane care se instalează frecvent în calea negocierilor dintre majorități și minorități privind aranjamentele instituționale de acomodare a diversității: disputele purtate în termenii dreptului – cu referiri la prevederile dreptului internațional sau la „dreptul minorităților naționale” – tind să se înfunde într-un joc de sumă zero, în care orice „câștig” înregistrat de una dintre părți pare să fie condiționat de o „pierdere” de partea cealaltă. Spre deosebire, problemele definite ca provocări pentru ansamblul de politici publice al unei societăți permit, cu șanse mai bune, perceperea problemelor respective prin prisma unui joc de sumă pozitivă, prin plasarea aspectelor vizate în contextul bunului public, prin conștientizarea distribuției responsabilităților, respectiv

2 De exemplu: I. Scurtu – L. Boar (ed.): *Minoritățile naționale din România 1918-1925. Documente*. București: Arhivele Statului din România, 1995; I. Scurtu – I. Dordea (ed.): *Minoritățile naționale din România 1925-1931. Documente*. București: Arhivele Statului din România, 1996; L. Nastasă – A. Varga (ed.): *Țigani din România (1919-1944)*, Cluj-Napoca: CRDE, 2001; A. Andreescu – L. Nastasă – A. Varga (ed.): *Maghiarii din România (1945-1955)*, Cluj-Napoca: CRDE, 2002; A. Andreescu – L. Nastasă – A. Varga (ed.): *Maghiarii din România (1956-1968)*, Cluj-Napoca: CRDE, 2003; A. Andreescu – L. Nastasă – A. Varga (ed.): *Evreii din România (1945-1965)*, Cluj-Napoca: CRDE, 2003; L. Nastasă (ed.): *Armenii din Nord-Vestul Transilvaniei în anii instaurării comunismului (1945-1953)*, Cluj-Napoca: EDRD, 2008.

3 I. Culic – I. Horváth – C. Stan (eds.): *Reflecții asupra diferenței*. Cluj: Editura Limes, 1999 sau G. Bădescu – M. Kivu – M. Robotin (eds.): *Barometrul Relațiilor Etnice 1994-2002. O perspectivă asupra climatului interetnic din România*. Cluj: CRDE, 2005

4 A. Năstase et al: *Protecting Minorities in the Future Europe. Between Political Interest and International Law*. Bucharest: Monitorul Oficial, 2002 sau A. M. Dobre: „The Europeanization of the Romanian Minority Rights Policy”. In: *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, Vol. IV, No. 3, 2004, pp. 631-666.

5 G. Andreescu: *Națiuni și minorități*. Iași: Polirom, 2004.

prin mobilizarea tuturor actorilor interesați în calitatea actului de luare a deciziilor de interes public, sau, altfel spus, în „buna guvernare” a comunității, în sensul în care John Stuart Mill a folosit acest termen⁶.

Încercând valorificarea acestui potențial al abordării în contextul regimului minorităților naționale din România, volumul de față intenționează să scoată în evidență meritele mai puțin conștientizate și – ca atare – insuficient exploatate ale regimului. A fost în intenția autorilor totodată să identifice acele împrejurări care produc blocaje în calea implementării reglementărilor în vigoare și să semnaleze unele direcții în care îmbunătățirea performanțelor regimului pare posibilă pe termen scurt și mediu.

În pofida acestei predilecții declarate pentru analiza politicilor publice, studiile incluse în volum nu își pot asuma în totalitate sarcina unei analize exhaustive și aprofundate a politicilor care urmăresc integrarea minorităților naționale din România: un astfel de demers ar presupune cercetări, accesul la date și analize de o amploare care depășește cu mult posibilitățile inițiativei de față. Sarcina mai modestă pe care studiile adunate între copertile volumului și-o pot asuma este aceea de a lărgi cadrul abordărilor care vizează problematica minorităților naționale în discursul public din România.

Înainte să trecem la prezentarea în câteva detalii a structurii volumului, pare oportună trecerea în revistă a modului în care problema consecințelor diversității în context internațional a fost tematizată în ultimii aproape 20 de ani.

Contextul internațional al regimului minorităților naționale din România

Schimbările intervenite pe harta politică a lumii la sfârșitul Războiului Rece, conflictele, adesea sângeroase, care le-au precedat sau care s-au declanșat în urma acestor schimbări, împreună cu conștientizarea la scară largă a consecințelor fenomenului de migrație au readus în atenția opiniei publice internaționale problema discrepanței dintre tendința de omogenitate a comunităților politice și gradul pronunțat de diversitate ce caracterizează o parte însemnată a statelor lumii contemporane.

Dezideratul omogenității, dealtfel cu rădăcini adânci în istoria gândirii politice⁷, a dezmembrat state multinaționale, a justificat tentative de purificare etnică în mai multe state devenite independente și a fundamentat mișcări autonomiste în cazul minorităților concentrate din punct de vedere teritorial. Provocările cu care comunitățile politice s-au confruntat în acest context au readus pe agenda dezbaterilor dileme mai vechi legate de instrumentele care stau la dispoziția statelor – vechi și noi deopotrivă – în ceea ce privește interesul acestora legat de centralizarea administrativ-teritorială și integrarea

6 J. S. Mill: “Considerations on Representative Government”. In: J. S. Mill: *On Liberty and Other Essays*. Oxford–New York: Oxford University Press, 1998, pp. 217-237.

7 Vezi L. Salat: “Are Members of the Hungarian Minority in Romania Part of the Romanian Political Community?” In: *Studia Politica*, Vol. VIII, No. 2, 2008, pp. 337-366.

economică⁸, standardizarea cultural-lingvistică⁹, crearea și susținerea unui spațiu comun de identificare și participare politică¹⁰.

Evoluțiile de pe scena lumii au readus în discuție până și problema esenței comunităților politice: studii dedicate unor situații dintre cele mai diverse¹¹ au scos în evidență faptul că o comunitate politică este de regulă rezultatul unui proces la capătul căruia membrii comunității ajung să se identifice cu un set de instituții politice pe care le acceptă ca legitime în organizarea vieții comunității, respectiv în asigurarea supraviețuirii pe termen lung a acesteia¹². Pe parcursul unei evoluții de acest fel, este indispensabilă de regulă existența unui centru din care emană mesajele referitoare la originea și temeiul existenței comunității respective, împreună cu „regulile de joc” care fac posibilă coexistența și cooperarea între membri. Cum mesajele de acest fel reflectă de obicei interesul celor care le formulează, studiile recente dedicate comunităților politice au scos în evidență și ele faptul că stabilitatea și coerența comunităților politice pot fi asigurate cu șanse mai mari dacă membrii comunității vorbesc aceeași limbă, împărtășesc aceeași cultură și religie – în condițiile omogenității deci –, iar acolo unde această împrejurare lipsește, apar în mod inevitabil categorii marginale ale căror interese nu sunt reflectate în mod adecvat în constructele justificatoare și de organizare internă ale comunității.

În paralel cu aceste evoluții, specialiștii făceau descoperiri oferind detalii din ce în ce mai fascinante privind diversitatea culturală profundă a lumii în care trăim. În anul 1996, un raport al UNESCO făcea precizarea că trăim într-o lume în care în aproximativ 200 de state găzduiesc peste 10.000 de culturi¹³. Ulterior, alte rapoarte și studii au pomenit de existența pe glob a 5.000 de

- 8 Ch. Tilly: *Coercion, Capital and European States, AD 990-1992*. Cambridge, MA–Oxford, UK: Blackwell, 1992; M. Mann: *The Sources of Social Power*. Vol. I. *A history of power from the beginning to A.D. 1760*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986, respectiv M. Mann: *The Sources of Social Power*, Vol. II. *The rise of classes and nation-states, 1760-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- 9 K. Deutsch: *Nationalism and Social Communication*. Cambridge, MA: MIT Press, 1966; E. Gellner: *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983.
- 10 S. Rokkan – D. Urwin (ed.): *Politics of Territorial Identity*. London: Sage, 1982; C. Calhoun: *Nationalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997.
- 11 D. Moreno: „National Political Community and Ethnicity. Evidence from two Latin American Countries”. In: *Nationalism and Ethnic Politics*, Vol. 14, No. 1, 2008; M. Collyer: „The reinvention of political community in a transnational setting: framing the Kabyle citizens’ movement”. In: *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 31, No. 4, 2008; H. Lohm: „Javakheti after the Rose Revolution: Progress and Regress in the Pursuit of National Unity in Georgia”. In: *ECMI Working Paper* nr. 38, Flensburg, April 2007; I. Liikanen – J. Virkkunen: *Reflections on the Political Construction of Identity in Estonia*. http://www.indepsocres.spb.ru/virkun_e.htm (25 octombrie 2008); Y. Shahibzadeh – K. Selvik: „Iran’s Political Community”. In: *Gulf Studies*, no. 7, 2007, University of Oslo, Department of Culture Studies and Oriental Languages. <http://www.hf.uio.no/ikos/forskning/forskningsprosjekter/utvik/gulf/7.pdf> (25 octombrie 2008).
- 12 E. Frazer: *The Problems of Communitarian Politics. Unity and Conflict*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- 13 *Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development*, Paris: UNESCO, 1996

grupuri etnice¹⁴, respectiv de faptul că în lume se vorbesc azi între 4.000-6.000 de limbi¹⁵. Rezultă de aici că în pofida raționalității politice conform căreia o comunitate politică matură trebuie să fie omogenă din punct de vedere etnocultural, majoritatea statelor existente azi sunt caracterizate printr-un grad considerabil de diversitate etnică, lingvistică și religioasă.

Într-adevăr, într-un studiu publicat în 2003, James D. Fearon a identificat în 160 de state 820 de comunități, semnificative ca și dimensiuni, caracterizate prin identificatori culturali distincți, precum și prin determinarea colectivă de a-și păstra tradițiile. Fearon a calculat totodată valoarea indexului de fracționalizare etnică – probabilitatea ca două persoane alese aleator din populația unei țări să aparțină unor grupuri etnice diferite – și a constatat că valoare medie a acestui index calculată în raport cu populația celor 160 de state este aproape de 0.5, existând regiuni, precum Africa, unde valoarea indexului ajunge la 0.76¹⁶. Membrii unei echipe de cercetare condusă de Alberto Alesina de la Universitatea Harvard au reluat calculele, pornind de la date de recensământ mai recente și nuanțând imaginea de ansamblu prin calcularea indexului de fracționalizare lingvistică și religioasă, în completare la cea etnică. Rezultatele la care au ajuns au confirmat, pe de o parte, concluziile lui Fearon și au semnalat, pe de altă parte, corelații interesante între valori mari ale indexului de fracționalizare și indicatori ce reflectă creștere economică scăzută, performanțe slabe ale instituțiilor și politici publice ineficiente.¹⁷ Un aspect interesant al fenomenului a fost evidențiat de un raport UNDP din 2004 care arată că o persoană din șapte, raportat la populația totală a globului, suportă consecințe negative ale faptului că aparține unei comunități etnice, culturale, lingvistice sau religioase care nu este dominantă în statul pe teritoriul căruia trăiește¹⁸.

Reacția comunităților nondominante a devenit și ea obiect de studiu și de analiză. Proiectul intitulat „Minorities at Risk”, inițiat și coordonat până nu de mult de Ted Robert Gurr la Universitatea din Maryland, a identificat 286 de comunități etnoculturale mobilizate din punct de vedere etnopolitic, motivul principal al mobilizării acestora fiind de cele mai multe ori același deziderat al omogenității instituționalizate: în majoritatea cazurilor membrii comunităților nondominante urmăresc obținerea autonomiei, considerând că aceasta este

14 *Human Development Report 2004. Cultural LIBERTY in today's diverse world*. New York: UNDP, 2004, respectiv P. M. Parker: *Ethnic Cultures of the World: A Statistical Reference. Cross-Cultural Statistical Encyclopaedia of the World*, Vol. 3. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1997.

15 Crystal, respectiv P. M. Parker: *Linguistic Cultures of the World: A Statistical Reference. Cross-Cultural Statistical Encyclopaedia of the World*, Vol. 2. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1997.

16 J. D. Fearon: „Ethnic Structure and Cultural Diversity around the World: A Cross-National Data Set on Ethnic Groups”. Presentation at the 2002 Annual Meeting of the American Political Science Association, Boston, August 29 – September 1, 2002, publicat ulterior: J. D. Fearon: „Ethnic and Cultural Diversity by Country”. In: *Journal of Economic Growth*, Vol. 8, 2003, pp. 195-222.

17 A. Alesina. – A. Devleeschauwer – W. Easterly – S. Kurlat. – R. Wacziarg: „Fractionalization”. In: *Journal of Economic Growth*, 2003, vol. 8, pp. 155-194

18 *Human Development Report 2004. Cultural LIBERTY in today's diverse world*. New York: UNDP, 2004, pp. 30-35.

singura garanție de supraviețuire a culturii lor. Valul de democratizare care a urmat după sfârșitul Războiului Rece a permis și el mobilizarea segmentelor marginalizate ale comunităților politice, acestea devenind peste noapte actori ai procesului politic.

Acestor consecințe ale diversității cu rădăcini mai adânci în istorie la care ne-am referit mai înainte, li se adaugă într-un ritm alert provocări reprezentate de imigranți: cu cât numărul acestora într-un stat este mai mare, cu atât devine obiectivul integrării lor în societatea gazdă o povară politică mai mare pentru instituțiile statului, în pofida avantajelor economice care decurg din prezența lor. Dacă numărul de imigranți, membri ai unei comunități culturale sporește spectaculos, obiectivele acestora devin asemănătoare cu cele ale minorităților naționale și integrarea lor cu succes presupune eforturi de adaptare și de partea instituțiilor fundamentale ale statelor.

Reacția lumii academice la această multitudine de provocări a venit din două direcții. Există, pe de o parte, considerații normative care formulează recomandări referitoare la modalitățile în care comunitățile politice pot încerca gestionarea consecințelor ce decurg din discrepanța dintre dezideratul omogenității și realitatea diversității. Au fost inițiate, pe de altă parte, cercetări care au urmărit identificarea, clasificarea și studierea acelor cazuri concrete, respectiv soluții practice prin care diverse state ale lumii își adaptează instituțiile politice la condițiile diversității. Prima orientare se înscrie în domeniul *multiculturalismului*, cea de a doua aparține sferei de preocupări ale *etnopoliticii*.

Recomandările și implicațiile multiculturalismului

Conștientizarea la scară largă a consecințelor diversității a avut drept rezultat apariția, pe parcursul ultimului deceniu al secolului 20, a unui număr impresionant de lucrări dedicate multiculturalismului. Nathan Glazer, cercetător veteran al relațiilor etnice constata în 1997 că „*în momentul de față am ajuns să fim toți multiculturaliști*”¹⁹. În pofida popularității fără precedent a termenului, semnificația acestuia a constituit multă vreme obiect de dispută. Mai mult, se poate vorbi despre o adevărată inflație a sensului noțiunii de multiculturalism, conceptul fiind utilizat în mod frecvent nu numai în contexte incomparabile, dar și cu referire la idealuri și obiective contradictorii.

Din punct de vedere formal, o cale de ieșire din acest impas terminologic a fost sugerată de Bhikhu Parekh care a evidențiat importanța distincției între conceptele de „multicultural”, respectiv „multiculturalism”: în timp ce primul se referă la faptul sociologic al diversității etnoculturale în sens larg, termenul de multiculturalism precizează răspunsul normativ la consecințele care decurg din diversitate.²⁰

Unul din motivele pentru care consensul privind semnificația conceptului de multiculturalism este greu de realizat se leagă de complexitatea bazei factuale a termenului: diversitatea. Parekh, de exemplu, distinge trei paliere ale

19 N. Glazer: *We are all multiculturalists now*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997.

20 „The term ‘multicultural’ refers to the fact of cultural diversity, the term ‘multiculturalism’ to a normative response to that fact.” B. Parekh: *Rethinking Multiculturalism. Cultural Diversity and Political Theory*. New York: Palgrave, 2000, p. 6.

fenomenului. În viziunea lui, *diversitatea subculturală* rezultă din amalgamarea mai multor stiluri, obiceiuri, practici și forme de viață care se regăsesc într-un spațiu cultural comun. Componenta de mobilizare a multiculturalismului aferent nu vizează schimbări esențiale, doar deschiderea și diversificarea spațiului cultural comun. *Diversitatea de perspective* apare în societățile sau comunitățile divizate de-a lungul unor sisteme de valori sau religii care se află în competiție privind (re)definirea culturii dominante în spațiul public. *Diversitatea comunală* reflectă interesul unor comunități, constituite de-a lungul istoriei și concentrate teritorial, în susținerea culturii proprii și a modului particular de viață prin soluții politice potrivite.²¹ Alții, precum Will Kymlicka de exemplu²², accentuează importanța distincției între diversitatea cu rădăcini istorice, reprezentată de existența unor „minorități naționale” concentrate teritorial pe teritoriul unui stat, respectiv diversitatea ce apare în urma fenomenului migrațional, care produce „grupuri etnice” în terminologia teoreticianului canadian. Cele două tipuri de diversitate se cuvin tratate distinct în opinia lui Kymlicka deoarece ele presupun răspunsuri normative diferite. Dacă răspunsul normativ și metodele de acomodare aferente sunt relativ simplu de convenit în cazul diversității subculturale, respectiv a celei ce rezultă din migrație, acestea sunt complicate și mai greu de realizat în cazul tipurilor de diversitate de perspective, comunală și în cazul minorităților naționale concentrate teritorial.

Deși ar fi încă prematur să propunem un bilanț al multitudinii de puncte de vedere exprimate, opiniile lui Charles Taylor, Jürgen Habermas, Joseph Raz, Will Kymlicka și Bikhu Parekh vor rămâne cu siguranță de referință în istoria multiculturalismului.

Pentru Charles Taylor miza adevărată a multiculturalismului este asigurarea supraviețuirii culturale (*cultural survival* sau *survivance*) a comunităților minoritare²³. Folosind ca exemplu situația comunității francofone din Canada, Taylor precizează că politicile multiculturale nu se pot opri la garantarea dreptului de folosi limba franceză: măsura eficienței acestor politici nu poate fi decât faptul că vor exista persoane care se vor folosi de acest drept. Altfel spus, politicile multiculturale (din Canada) sunt menite să „creeze” vorbitorii de franceză, asigurând în acest fel supraviețuirea comunității francofone²⁴.

Pentru Taylor nu constituie un secret că o asemenea performanță a politicilor multiculturale presupune amendarea unor principii ce se regăsesc tocmai la

21 *Op. Cit.*, p. 4.

22 W. Kymlicka: *Multicultural Citizenship*. Oxford: Clarendon Press, 1995.

23 C. Taylor: „The Politics of Recognition”. In: A. Guttman (ed.): *Multiculturalism and „The Politics of Recognition”*. An Essay by Charles Taylor. Princeton, NJ.: Princeton University Press, 1992.

24 „One could consider the French language, for instance, as a collective resource that individuals might want to make use of, and act for its preservation, just as one does for clean air or green places. But this can't capture the full thrust of policies designed for cultural survival. It is not just a matter of having the French language available for those who might choose it. This might be seen to be the goal of some of the measures of federal bilingualism over the last twenty years. But it also involves making sure that there is a community of people here in the future that will want to avail itself of the opportunity to use the French language. Policies aimed at survival actively seek to *create* members of the community, for instance, in their assuring that future generations continue to identify as French-speakers.” *Op. Cit.*, p. 58-59. (Sublinieri în original – L.S.)

bazele societăților moderne, guvernate cu ajutorul instituțiilor democrației liberale. În opinia lui, principiile liberale ce ignoră diferențele nu pot oferi soluții viabile la problema supraviețuirii culturale, iar respectul pentru interesul unor comunități de a susține pe căi instituționale diferențele ce le deosebesc de cultura dominantă pot cere uneori sacrificii ce sunt cu greu reconciliabile cu principiile democrației liberale: forme de auto-guvernare, competențe legislative privind aspectele critice ale supraviețuirii culturale,²⁵ dreptul de a-i exclude pe membri majorității din teritoriile locuite în mod tradițional de comunitățile minoritare²⁶. Deși cer un efort considerabil și produc în mod inevitabil și tensiuni, astfel de politici nu sunt imposibile în opinia lui Taylor, ele reprezentând provocări comparabile cu reconcilierea dintre libertate și egalitate, prosperitate și echitate, sarcini de care s-au achitat cu succes societățile moderne occidentale. Într-o lume în care din ce în ce mai multe societăți devin multiculturale, adoptarea unor politici de acest fel pare inevitabilă, conchide Taylor.²⁷

Deși pleacă de la premise similare și admite în cea mai mare parte ipotezele lui Taylor, Jürgen Habermas ajunge la o concluzie diametral opusă, mai ales în ceea ce privește rolul și importanța proceduralismului.²⁸

Habermas se interesează înainte de toate de capacitatea statului democratic – „*the constitutional state*”, cum spune el – de acomodare a acelor comunități care doresc să păstreze o identitate ce le deosebește de mediul în care trăiesc. În acest context Habermas polemizează cu teza lui Taylor referitoare la „*survivance*”, precizând că statul democratic poate face posibilă reproducerea comunităților culturale, dar nu o poate garanta. Asumarea sarcinii de a garanta supraviețuirea acestora ar echivala în opinia lui Habermas cu decăderea în totalitarism.²⁹

Dincolo de obiectivul recunoașterii pentru care militează Taylor, Habermas este preocupat în același timp de formele de incluziune ale grupurilor ce se autodefinesc în termeni culturali în contextul unor societăți plurale, democratice. În cazul minorităților care trăiesc în mod tradițional pe teritoriul unui stat – „*born minorities*” în termenii lui Habermas – gama instrumentelor politice menite să compenseze minoritățile ce suferă de discriminare sistemică din

25 „...the desire of these peoples for survival, and their consequent demand for certain forms of autonomy in their self-government, as well as the ability to adopt certain kinds of legislation deemed necessary for survival. *Op. Cit.*, p. 52.

26 „...certain minorities will get the right to exclude others in order to preserve their cultural integrity...” *Op. Cit.*, p. 39-40.

27 „There will undoubtedly be tensions and difficulties in pursuing these objectives together, but such a pursuit is not impossible, and the problems are not in principle greater than those encountered by any liberal society that has to combine, for example, liberty and equality, or prosperity and justice. (...) Indisputably..., more and more societies today are turning out to be multicultural, in the sense of including more than one cultural community that wants to survive. The rigidities of procedural liberalism may rapidly become impractical in tomorrow's world.” *Op. Cit.*, p. 60-61.

28 J. Habermas: „Struggles for Recognition in the Democratic State”. In: Habermas: *The Inclusion of the Other. Studies in Political Theory*. Cambridge, Mass.: The MIT Press, 1998.

29 „The constitutional state can make this hermeneutic achievement of the cultural reproduction of worlds possible, but it cannot guarantee it. For to *guarantee* survival would necessarily rob the members of the freedom to say yes or no, which nowadays is crucial if they are to remain able to appropriate and preserve their cultural heritage.” *Op. Cit.*, p. 222. (Subliniere în original – L.S.)

cauza situației marginalizate a culturii lor este, în interpretarea teoreticianului german, extrem de largă. Excluzând opțiunea secesiunii³⁰, Habermas pomeneste soluțiile federale de delegare a competențelor de stat, transferul funcțional al acestor competențe prin descentralizare, garanții oferite prin instituția autonomiei culturale, drepturi specifice de grup și politici compensatorii ca „instrumente ale incluziunii care țin cont de diferențele culturale”.³¹ Se grăbește însă să adauge că aceste instrumente nu pot fi utilizate în detrimentul integrității comunității politice: egalitatea în drepturi a comunităților lingvistice, religioase sau cele caracterizate prin forme particulare de viață nu poate fi dobândită cu costul fragmentării societății.³²

Habermas vede două condiții care pot preveni această fragmentare: (1) redefinirea comunității politice în așa fel încât aceasta să reflecte interesele și particularitățile tuturor componentelor culturale care o alcătuiesc³³, și (2) dezvoltarea și consolidarea unei culturi politice comune – „patriotismul constituțional” – care este suficient de abstractă să poată constitui baza identificării cu comunitatea politică pentru toți cetățenii, indiferent de apartenența culturală a acestora. În viziunea lui Habermas, ipoteza patriotismului constituțional este singura care poate salva proceduralismul democratic: din moment ce în condițiile diversității cetățenii nu pot fi uniți în jurul consensului privind valorile fundamentale ale vieții, consensul care poate preveni dezintegrarea societăților moderne trebuie să vizeze procedurile prin care puterea politică este exercitată și respectarea legilor este asigurată. Ipoteza habermas-iană a

30 „...discrimination can be eliminated not through national independence but only through a process of inclusion that is sufficiently sensitive to the cultural background of individual and group-specific differences.” *Op. Cit.*, p. 145.

31 „The problem of born minorities, endemic to all pluralistic societies, become more acute in multicultural societies. But when the latter are organized as democratic constitutional states, several different routes to the elusive goal of a ‘difference sensitive’ inclusion are at any rate available: federalist delegation of powers, a functionally specific transfer or decentralization of state competences, above all guarantees of cultural autonomy, group-specific rights, compensatory policies, and other arrangements for effectively protecting minorities.” Cf.: J. Habermas: „The Nation, the Rule of Law, and Democracy”. In: Habermas: *Op. Cit.*, p. 145-146.

32 „...the coexistence with equal rights of different ethnic communities, language groups, religious faiths, and forms of life should not be purchased at the cost of the fragmentation of society. The painful process of uncoupling must not rend the society asunder into a multiplicity of subcultures closed off from one another.” *Idem*.

33 „... the majority culture must detach itself from its fusion with the general political culture in which all citizens share equally; otherwise it dictates the parameters of political discourses from the outset. As just one part, it may no longer form the façade of the whole without prejudicing the democratic procedure in specific questions of existential relevance to the minorities.” *Idem*. Este interesant de menționat aici că această caracteristică a comunităților politice în condițiile diversității – de a avea „o parte a societății care se pretinde a fi identică cu întreaga comunitate politică” – este sesizată și de Donald L. Horowitz: „This desire [to reap a disproportionate share of rewards in a given environment] would also comport with observed political behavior in ethnically divided societies, where part of the society claims to be the whole, places the status of ethnic strangers at sufferance, demands a variety of privileges, dominates the environment, and, if possible, establishes a status hierarchy.” Cf.: D. L. Horowitz: *Structure and Strategy in Ethnic Conflict*. Paper presented at the Annual World Bank Conference on Development Economics, Washington, D.C., April 20-21, 1998.

patriotismului constituțional admite deci dreptul comunităților culturale la o „integrare subpolitică” și insistă asupra nevoii de a distinge între cele două nivele de integrare, asigurând neutralitatea sistemului juridic față de diferitele comunități culturale ce se regăsesc în interiorul comunității politice.³⁴ Habermas pare convins totodată că loialitatea cetățenilor este mai degrabă rezultatul, decât condiția integrării lor cu succes.

În opinia lui Joseph Raz, multiculturalitatea este o caracteristică profundă a lumii noastre contemporane, iar importanța acesteia tinde să crească în viitor.³⁵ Consecințele pe care Raz le întrevide impun reconsiderarea din temelii a unor concepte cu rădăcini adânci în istoria ideilor. Imaginea de sine a societăților moderne trebuie modificată³⁶, iar individualismul tradițional al liberalismului trebuie depășit, cedând locul unor preocupări care vizează condiționarea colectivă a „bunăstării culturale” a individului³⁷, susține Raz.

În cadrul unor pasaje citate chiar și de Habermas³⁸, Raz abordează problematica solidarității în societățile divizate din punct de vedere cultural, combătând teza conform căreia multiculturalismul subminează solidaritatea socială bazată pe apartenența la aceeași cultură. În opinia sa, ar fi greșit să ne refugiem în concluzia pripită că multiculturalismul este incompatibil cu existența unei culturi comune. Referitor la modul în care multiculturalismul poate contribui la facilitarea dezvoltării unei culturi comune, Raz subliniază importanța sistemului educațional care în condițiile diversității ar trebui să permită atât socializarea în cultura proprie, cât și familiarizarea cu tradițiile culturilor

34 „...the ethical substance of constitutional patriotism cannot detract from the legal system's neutrality vis-à-vis communities that are ethically integrated at a subpolitical level. Rather, it has to sharpen sensitivity to the diversity and integrity of different forms of life coexisting within a multicultural society. It is crucial to maintain the distinction between the two levels of integration. If they are collapsed into one level, the majority culture will usurp state prerogatives at the expense of the equal rights of other cultural forms of life and violate their claim to mutual recognition. The neutrality of the law vis-à-vis internal ethical differentiations stems from the fact that in complex societies the citizenry as a whole can no longer be held together by a substantive consensus on values but only by a consensus on the procedures for the legitimate enactment of laws and the legitimate exercise of powers.” Cf.: J. Habermas: „Struggles for Recognition in the Democratic State”, p. 225.

35 „Multiculturalism, in the sense of the existence within the same political society of a number of sizable cultural groups wishing and able to maintain their distinct identity, is with us to stay. It is likely to grow in size and importance.” J. Raz: „Multiculturalism: A Liberal Perspective”. In: *Dissent*, Winter 1994, p. 78.

36 „[Multiculturalism] has far-reaching ramifications. It calls on us to reconceive society, changing its self-image.” *Idem*.

37 „While incorporating policies of nondiscrimination, liberal multiculturalism transcends the individualistic approach and recognizes the importance of unimpeded membership in a respected and flourishing cultural group for individual well-being.” *Idem*.

38 J. Habermas: „The Nation, the Rule of Law, and Democracy”, p. 146.

coexistente, în paralel cu promovarea toleranței și a respectului reciproc între majoritate și minorități.³⁹

În viziunea lui Will Kymlicka, pentru a fi capabili să formulăm un răspuns normativ adecvat la provocările diversității trebuie să admitem că în condițiile modernității viața politică are în mod inevitabil o dimensiune națională care vizează, printre altele, protejarea granițelor, alocarea puterii politice, luarea unor decizii privind limba utilizată în școli, tribunale și alte instituții ale statului, sau alegerea zilelor de sărbătoare națională. Aceste decizii rezultă de regulă în avantaje semnificative pentru membrii culturilor dominante și dezavantaje pentru comunitățile nondominante.⁴⁰ Pentru a contracara aceste dezechilibre, este nevoie, susține Kymlicka, de amendarea liberalismului clasic în două puncte esențiale: reconsiderarea dogmatismului individualist și includerea apartenenței culturale a individului în categoria bunurilor primordiale protejate de liberali. Prin aceste amendamente liberalismul nu mai este nevoit să opereze cu ipoteza tacită a omogenității, nici să susțină în mod implicit distincția între culturi dominante, formatoare de stat, care beneficiază de protecția instituțională a culturii proprii, și culturi minoritare care nu beneficiază de astfel de protecție. Dacă dreptul la apartenența culturală este asigurat nu doar membrilor culturilor dominante, în mod implicit, ci și cu referire explicită la membrii comunităților minoritare, drepturile universale ale omului vor asigura o protecție identică în privința fiecărui individ, indiferent dacă acesta face parte dintr-o cultură dominantă sau nondominantă într-unul din statele lumii. Finalitatea multiculturalismului liberal pe care Kymlicka îl propune vizează în consecință instituționalizarea relațiilor inter- și intra-comunitare în așa fel încât acestea să nu permită dominarea unei comunități în dezavantajul altor grupuri, și nici un grup să nu aibă dreptul de a limita libertatea propriilor membri.⁴¹

Dacă din programul trasat de Joseph Raz Will, Kymlicka a finalizat obiectivul referitor la reconsiderarea liberalismului clasic, a fost rândul lui Bhikhu Parekh să vină cu o propunere privind reconsiderarea imaginii de sine a societăților moderne.

Spre deosebire de abordările anterioare, pentru Parekh tema multiculturalismului încetează să fie o problemă de emancipare. Ea devine o chemare

39 „The truth is that multiculturalism, while endorsing the perpetuation of several cultural groups in a single political society, also requires the existence of a common culture. First, coexistence calls for the cultivation of mutual toleration and respect. This affects the education of the young in all the constituent groups in the society. All of them will enjoy education in the cultural tradition of their own communities, but all of them will also be educated to understand and respect the traditions of the other groups in the society. This will apply to the majority group, where such a group exists, as well. (...) Cultivation of mutual respect and tolerance, knowledge of the history and traditions of one's country with all its communities, will provide one element of a common culture.” Raz: *Op. Cit.*, p. 77.

40 „...political life has an inescapably national dimension, whether it is in the drawing of boundaries and distributing of powers, or in decision about the language of schooling, courts, and bureaucracies, or in the choice of public holidays. Moreover, these inescapable aspects of political life give a profound advantage to the members of majority nations.” W. Kymlicka: *Op. Cit.*, p. 194.

41 „...liberals should seek to ensure that there is equality *between* groups, and freedom and equality *within* groups.” *Idem.* (Sublinieri în original – L.S.)

„istorică” la reasezarea pe noi temelii a concepției despre societate, la inovație în ceea ce privește instituțiile de bază ale societății, ținând cont de faptul că diversitatea este o realitate pervazivă a lumii contemporane.⁴² Parekh consideră că provocarea diversității contemporane este fără precedent în istorie, iar gestionarea eficientă a consecințelor sale presupune „structurarea vieții politice” în așa fel încât aceasta să reflecte în mod adecvat diversitatea. Însăși viziunea de ansamblu a societății trebuie revizuită, spune Parekh, astfel încât aceasta să reflecte „principii, instituții și politici” acceptate și susținute în mod egal de toate componentele culturale ale societății. Una din temele majore ce necesită reconsiderare în condițiile diversității este tocmai concepția despre bunul public, ideea unei „societăți bune”, ce nu poate fi concepută altfel, în opinia lui Parekh, decât pe calea dialogului.⁴³ Deși operează cu alți termeni decât cei întâlniți la Taylor, Raz sau Kymlicka, delimitarea lui Parekh de soluțiile tradiționale implică și o critică a proceduralismului liberal.⁴⁴ Referitor la problema stabilității societăților multiculturale conceptualizate în acest fel, Parekh precizează că instituționalizarea respectului reciproc între culturi permite în același timp înregimentarea unui sens puternic de apartenență la comunitate.⁴⁵

Pe baza acestor precizări pare mai întemeiată opinia exprimată de Parekh conform căreia dezideratul unei societăți multiculturale este o provocare fără precedent pentru lumea contemporană, un obiectiv care nu a fost atins deocamdată de nicio societate. Miza unei astfel de societăți este să asigure unitatea politică fără uniformitate culturală, să fie incluzivă fără să asimileze,

42 „Almost all societies today are multicultural and likely to remain so for the foreseeable future; this is our historical predicament, and we obviously need to come to terms with it. Since cultural diversity has much to be said for it, our predicament, if approached in the spirit of multiculturalism, can also become a source of great creative opportunities.” B. Parekh: *Op. Cit.*, p. 336.

43 „From a multicultural perspective the good society does not commit itself to a particular political doctrine or vision of the good life and ask how much diversity to tolerate within the limits set by it, both because such a doctrine or vision might not be acceptable to some of its communities and because it forecloses its future development. Instead, it begins by accepting the reality and desirability of cultural diversity and structures its political life accordingly. It is dialogically constituted, and its constant concern is to keep the dialogue going and nurture a climate in which it can proceed effectively, stretch the boundaries of the prevailing forms of thought, and generate a body of collectively acceptable principles, institutions and policies.” *Op. Cit.*, p. 340.

44 „The dialogically constituted multicultural society both retains the truth of liberalism and goes beyond it. (...) Unlike the standard liberal approach of the proceduralist, civic assimilationist or comprehensively assimilationist variety, which abstracts away citizens' cultural and other differences and unites them in terms of their uniformly shared economic, political and other interests, it insists that this is neither possible nor desirable and finds ways of publicly recognizing and respecting their cultural and other differences.” *Op. Cit.*, p. 340-341.

45 „A multicultural society cannot be stable and last long without developing a common sense of belonging among its citizens. (...) The common good and the collective will that are vital to any political society are generated not by transcending cultural and other particularities, but through their interplay in the cut and thrust of a dialogue. The dialogically constituted multicultural society has a strong notion of common good, consisting in respect for a consensually grounded civil authority and basic rights, maintenance of justice, institutional and moral preconditions of deliberative democracy, a vibrant and plural composite culture and an expansive sense of community.” *Op. Cit.*, p. 341.

să fundamenteze sentimentul comun de apartenență în paralel cu recunoașterea dreptului legitim la diferențiere, să încurajeze cultivarea unor identități colective distincte fără subminarea identității ce decurge din apartenența la aceeași comunitate politică.⁴⁶

Nu este greu de sesizat că dintre autorii amintiți Bhikhu Parekh merge cel mai departe în asumarea și conceptualizarea consecințelor politice ale diversității. Pentru el miza multiculturalismului nu mai este doar recunoașterea oficială a diferențelor și *survivaance* în sens cultural (ca în cazul lui Taylor), rezolvarea diferendelor între culturi dominante și culturi minoritare în cadrul aceleiași „unități politice” (ca la Habermas și Raz), sau acomodarea instituțională a diversității în condițiile echității cât mai ample (în sensul propus de Kymlicka), ci constituirea unui nou concept al societății umane bazată pe o cultură comună, amalgamată, în care se regăsesc toate componentele culturale constituente, reflectând – în viziunea lui Parekh cel puțin – structuri și instituții politice fundamentale ale viitorului. Privind șansele de realizabilitate ale unui astfel de proiect, Parekh afișează un optimism moderat: deși administrarea lor implică probleme speciale, în opinia sa, societățile multiculturale nu sunt în mod necesar mai greu de realizat decât comunitățile politice omogene.⁴⁷

Dincolo de probabilitatea scăzută a șanselor ca umanitatea să renunțe, cel puțin pe termen scurt și mediu, la avantajele omogenității culturale, chiar și relative, în cadrul comunităților politice, aspectele utopice ale viziunii lui Parekh devin evidente dacă realizăm că discursul său ignoră în totalitate rolul limbii în constituirea „pe calea dialogului”, a culturii comune.

Deși este evident că abordarea sa nu oferă soluții implementabile pe termen scurt, ideile lui Parekh sunt edificatoare totuși privind acele implicații de care orice politică multiculturală trebuie să țină cont. Viziunea lui Parekh este utilă totodată în descifrarea acelor opinii care articulează puncte de vedere împotriva multiculturalismului.

Constatările etnopoliticii

În timp ce multiculturaliștii erau preocupați de recomandările lor privind felul în care consecințele diversității se cuvin gestionate, o nouă disciplină de ramură a științelor politice a început să prindă contur. Preocupările dedicate politicilor bazate pe etnicitate, respectiv cele care au vizat bazele etnice ale politicii au făcut un salt spectaculos de la periferia științelor politice în centrul atenției internaționale, etnopolitica, o nouă și viguroasă disciplină de ramură începând să atragă un număr apreciabil de studenți și cercetători. Preocupările

46 „Multicultural societies throw up problems that have no parallel in history. They need to find ways of reconciling the legitimate demands of unity and diversity, achieving political unity without cultural uniformity, being inclusive without being assimilationist, cultivating among their citizens a common sense of belonging while respecting their legitimate cultural differences, and cherishing plural cultural identities without weakening the shared and precious identity of shared citizenship. This is a formidable political task and no multicultural society so far has succeeded in tackling it.” *Op. Cit.*, p. 343.

47 „Although multicultural societies are different to manage, they need not to become a political nightmare and might even become exciting if we exuviate our long traditional preoccupation with a culturally homogeneous and tightly structured polity and allow them instead to intimate their own appropriate institutional forms, modes of governance, and moral and political virtues.” *Op. Cit.*, p. 344.

acestora vizează în esență studiul conflictului etnopolitic, pe de o parte, și explorarea formelor de cooperare interetnică ce rezultă în aranjamente instituționale cu caracter etnopolitic, pe de altă parte.⁴⁸

Fiind o disciplină exploratorie și empirică înainte de toate, etnopolitica, pe parcursul celor aproape două decenii de existență, a făcut câteva constatări interesante, extrem de relevante pentru subiectul nostru. O primă categorie de constatări se referă la faptul că „instrumente ale incluziunii ce țin cont de diferențele culturale” despre care vorbește Habermas, Taylor sau Kymlicka, sunt mult mai răspândite între formele de cooperare cu caracter etnopolitic decât am crede. A doua categorie de constatări privește condițiile care favorizează declanșarea conflictului etnopolitic, pe de o parte, și modalitățile de prevenire, gestionare și soluționare a conflictelor etnopolitice, pe de altă parte. În ceea ce privește condițiile care favorizează declanșarea conflictului etnopolitic, printre acestea se regăsește frecvent ignorarea unora dintre recomandările formulate de multiculturaliști, iar metodele folosite pentru prevenirea, gestionarea și soluționarea conflictelor recurg adesea la instrumente ale incluziunii ce țin cont de diferențele culturale. Vom exemplifica în cele ce urmează câteva dintre acestea.

Cele mai răspândite forme ale cooperării cu caracter etnopolitic includ forme diferențiate ale cetățeniei; protejarea instituțională a limbilor minoritare; asigurarea participării politice prin sisteme electorale, locuri rezervate sau alte măsuri speciale; birocrăția reprezentativă; instituționalizarea pluralismului juridic și împărțirea puterii în cele două forme ale acesteia: varianta bazată pe principiul teritorialității (sisteme federale și autonomii teritoriale), respectiv varianta fără relevanță teritorială (autonomii culturale și aranjamente consociaționale). O categorie aparte a formelor de cooperare etnopolitică vizează comunitățile de imigranți, urmărind integrarea cu succes a acestora.

Teoria cetățeniei a fost dominată până nu de mult de viziunea autoritară a lui T. H. Marshall care în cadrul unei conferințe susținută în anul 1949 și-a expus teoria conform căreia cetățenia modernă are trei componente: drepturi civile (egalitatea în fața legii și protecție asigurată împotriva abuzului statului), drepturi politice (dreptul de a participa în procesul de luare a deciziilor) și drepturi sociale (dreptul la un standard minim de viață).⁴⁹ În viziunea unui alt mare teoretician, William Galston, cetățenia responsabilă presupune patru tipuri de virtuți: virtuți generale (curaj, respect față de lege, loialitate), virtuți sociale (independență, deschidere pentru înțelegere și colaborare), virtuți economice (etica muncii, disponibilitate pentru sacrificii, adaptabilitate la schimbări economice și tehnologice) și virtuți politice (respect față de drepturile altora, capacitate de evaluare a performanței celor care ocupă funcții publice, disponibilitate pentru angajarea în discursul public).⁵⁰ Este interesant

48 Vezi în acest sens K. Kordell – S. Wolff: „Introduction: Ethnopolitics in Contemporary Europe”. In: K. Kordell – S. Wolff (ed.): *The Ethnopolitical Encyclopaedia of Europe*. Hampshire–New York: Palgrave Macmillan, 2004, p. 1, respectiv J. Rothschild: *Ethnopolitics. A Conceptual Framework*. New York: Columbia University Press, 1981.

49 T. H. Marshall: „Citizenship and Social Class”. In: B. S. Turner – P. Hamilton (ed.): *Citizenship. Critical Concepts*. Vol. II. London–New York: Routledge, 1994, pp. 5-44.

50 W. Galston: *Liberal Purposes: Goods, Virtues and Duties in the Liberal State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, pp. 221-224.

de remarcat că ambele viziuni ignoră dimensiunea culturală a cetățeniei, considerând, în mod implicit, că toți cetățenii unei țări aparțin aceleiași culturi – oferind astfel exemple elocvente privind ipoteza tacită a omogenității comunităților politice. Conștientizarea la scară largă a gradului de diversitate ce caracterizează majoritatea statelor lumii a avut, printre altele, și efectul recunoașterii că implicațiile de politici publice ale teoriei cetățeniei – obligația statelor să asigure solidaritatea între cetățeni și identificarea acestora cu comunitatea politică – cer abordări alternative ale relației juridice dintre stat și cetățeni. Și într-adevăr, începând cu sfârșitul anilor 1990 a apărut un număr impresionant de lucrări care propun viziuni alternative ale teoriei privind cetățenia și descriu o multitudine de cazuri în care statele optează pentru forme diferențiate ale cetățeniei, reflectând particularitățile culturale ale diferitelor categorii de cetățeni.⁵¹

Protejarea limbilor minoritare se realizează de obicei prin aranjamente care compensează limbile minorităților, de regulă cu relevanță teritorială, pentru dezavantajele pe care le au de suferit față de limba oficială în stat. Compensarea se traduce cel mai adesea prin conferirea statutului de limbă oficială limbilor minoritare, cu valabilitate pe teritoriul întregii țări, ori în anumite regiuni numai, locuite preponderent de minorități. Astfel, în India există 18 „limbi literare” recunoscute de constituție, în Africa de Sud noua constituție din 1994, adoptată după abolirea sistemului apartheid, recunoaște 14 limbi oficiale, în Elveția există patru „limbi naționale” și trei limbi oficiale la nivel federal, în Belgia există trei limbi protejate cu ajutorul principiului de dominare teritorială exclusivă, numai capitala, Bruxelles fiind unitate teritorial-administrativă bilingvă, iar în Finlanda există două limbi oficiale, fiecare localitate fiind clasificată în una din următoarele trei categorii: localitate monolingvă finlandeză, localitate monolingvă suedeză, localitate bilingvă. Statele Unite oferă un exemplu interesant: în timp ce la nivel federal nu există limbă oficială, în unele dintre state limba oficială este engleza, iar în Hawaii există două limbi oficiale, engleza și hawaii.⁵²

În ceea ce privește reprezentarea politică, în 33 state ale lumii 62 de minorități sunt reprezentate în Parlament, grație particularităților sistemului electoral care permite participarea candidaților minoritari în alegeri și facilitează accesul acestora la mandate, în majoritatea cazurilor prin proceduri electorale proporționale. În plus, în 20 state minoritățile beneficiază de locuri rezervate în Parlament, în 17 cazuri în camerele inferioare ale parlamentelor, în 3 cazuri în camera superioară. În 6 state minoritățile sunt favorizate prin excepții

51 De exemplu F. Gross: *Citizenship and Ethnicity. The Growth and Development of a Democratic Multiethnic Institution*. Westport, Connecticut-London: Greenwood Press, 1999; W. Kymlicka – W. Norman (ed.): *Citizenship in Diverse Societies*. Oxford: Oxford University Press, 2000; J. H. Carens: *Culture, Citizenship, and Community*. Oxford: Oxford University Press, 2000; N. Stevenson: *Cultural Citizenship*. Berkshire: Open University Press, 2003; N. Brown – L. Cardinal (ed.): *Managing Diversity. Practices of Citizenship*. Ottawa: The University of Ottawa Press, 2004.

52 Cf.: Gy. Andrassy: „Nyelvek és nyelvi jogok az ezredfordulón”. In: *Jogtudományi Közlöny*, Vol. LVI, Nr. 7-8, iulie-august 2001. Privind alte aspecte ale problemei vezi T. Skutnabb-Kangas – R. Phillipson (ed.): *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 1995 sau J. Crawford (ed.): *Language Loyalties*. Chicago-London: The University of Chicago Press, 1992.

privind pragul electoral, iar în 6 state se aplică principiul supra-reprezentării a minorităților.⁵³

Aranjamentele bazate pe principiul birocrăției reprezentative urmăresc asigurarea prezenței minorităților în guvern și în instituțiile publice într-o proporție corespunzătoare procentajului pe care acestea îl reprezintă din populația țării. Conform rezultatelor mai multor cercetări, birocrățiile care rezultă din aplicarea acestui principiu sunt mai receptive la interesul public, iar procesul de elaborare și implementare a politicilor publice devine mai echitabil, reflectând interesele, nevoile și valorile specifice ale grupurilor minoritare.⁵⁴

Un aspect interesant al fenomenului diversității este acela când în sistemul juridic al unui stat se regăsesc în paralel mai multe obiceiuri de organizare a vieții sociale, politice sau economice care provin din tradiții juridice distincte. Multă vreme s-a considerat că pluralismul juridic care a rezultat în astfel de situații este dovada subdezvoltării. Mai nou, unele state acceptă și instituționalizează oficial pluralismul juridic, în urma unor negocieri cu succes între reprezentanții comunităților care aderă la tradiții juridice distincte (populații băștinașe, de exemplu), ori recurg la practica unei „jurisprudențe multiculturale”, sub presiunea fenomenului migrațional.⁵⁵

În ceea ce privește aranjamentele de împărțire a puterii, principiul teritorialității este prezent în 33 de state ale lumii, acestea fiind state naționale unitare descentralizate, cu forme variate ale autonomiei teritoriale, sau organizate pe baza principiului federal. Sistemele consociaționale se caracterizează prin patru elemente distinctive: marea coaliție a elitelor care reprezintă diferitele segmente ale societății, proporționalitatea reprezentării acestora în instituțiile statului, veto-ul reciproc și autonomia segmentală. Din cele 20 de state guvernate cu ajutorul acestui sistem, în 8 cazuri autonomia segmentală are și o bază teritorială.⁵⁶

Complexitatea problemelor ce decurg din fenomenul migrațional îi preocupă din ce în ce mai mult pe specialiști, subiectul fiind cercetat atât în cadrul unor analize care vizează politicile publice din țările cu număr mare de imigranți, cât și în contextul unor analize comparative a situației din mai multe state. Deși semnificația termenului de integrare este încă departe de un consens, studiile evidențiază o impresionantă varietate a politicilor care

53 A. Reynolds: *Electoral systems and the protection and participation of minorities*. Report of the Minority Rights Group International, 2006.

54 Vezi S. C. Selden: *The Promise of Representative Bureaucracy: Diversity and Responsiveness in a Government Agency*. Armonk, New York: M. E. Sharpe, 1997 sau S. C. Selden – F. Selden: „Rethinking Diversity in Public Organizations for the 21st Century. Moving Toward a Multicultural Model”. In: *Administration and Society*, Vol. 33, No. 3, iulie 2001, pp. 303-329.

55 P. Shah: *Legal Pluralism in Conflict. Coping with Cultural Diversity in Law*. London–Sydney–Portland, Oregon: Glasshouse Press, 2005; O. A. Payrow Shabani (ed.): *Multiculturalism and Law: A Critical Debate*. Cardiff: University of Wales Press, 2007.

56 D. MacIver (ed.): *The Politics of Multinational States*. London: MacMillan Press LTD, 1999; A. Gagnon – J. Tully (ed.): *Multinational Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001; A. Lijphart: *Arend: Democrația în societăți plurale*. Iași: Poirom, 2002; P. Norris: „Stable Democracy and Good Governance in Divided Societies: Do Powersharing Institutions Work?” In: Harvard University, JFK School of Government, *Faculty Research Working Paper Series*, RWP05-014, 2005.

vizează dimensiunile politice-legale, socio-economice sau culturale ale integrării. Măsurile care urmăresc eliminarea discriminării pe criterii etnice și rasiale, respectiv cele care sunt menite să prevină manifestările intoleranței xenofobe constituie o componentă importantă a acestor politici.⁵⁷

Este evident pe baza celor de mai sus că regimul minorităților naționale din România nu reprezintă un caz izolat. Multe din elementele regimului – drepturile lingvistice, reprezentarea minorităților naționale în Parlament și în administrația locală, cooptarea reprezentanților minoritari la guvernare, politici educaționale multiculturale, măsuri care urmăresc eliminarea discriminării pe criterii etnice și rasiale – se regăsesc și în cazuistica internațională, precum multe din dilemele și constatările teoriei internaționale a multiculturalismului, respectiv ale etnopoliticii sunt relevante și la situația din România.

Despre volum

În înțelegerea autorilor care au contribuit la volumul de față, regimul minorităților naționale din România întrunește totalitatea politicilor publice relevante la situația minorităților. Politicile publice, la rândul lor, includ acte normative, instituții cu competențe în domeniu și mecanisme speciale de finanțare a organizațiilor ce reprezintă interesele minorităților naționale. Finalitatea regimului se materializează în politici sectoriale precum cele referitoare la reprezentarea politică la nivel central și local, politici lingvistice, politici educaționale, politici care urmăresc îmbunătățirea comunităților de romi. Un indicator relevant al impactului pe care regimul în ansamblu îl are este experiența implementatorilor. Structura volumului a rezultat din această viziune asupra regimului minorităților naționale, în general, și al politicilor publice, în particular.

Scopul urmărit de cele patru studii ce alcătuiesc prima parte a volumului a fost schițarea cadrului general privind cele trei componente esențiale ale regimului – legislație, instituții, finanțări – și așezarea acestuia în contextul regimurilor minorităților naționale din Europa de Est.

Primul capitol, semnat de Monica Călușer, urmărește obiectivul dimensiunii comparative a volumului, oferind o sinteză sumară despre particularitățile regimurilor minorităților naționale din Europa Centrală și de Est. Lucrarea definește termenii cheie pentru volum (regim, minoritate națională) și trece în revistă principalele surse de drept internațional ale regimurilor minoritare. Sunt prezentate apoi particularitățile regimurilor minoritare din Europa Centrală și de Est, cu ajutorul unei tipologii a politicilor de stat care utilizează ca variabile ale comparației modul de definire a minorităților naționale, sistemele electorale și formele de reprezentare politică, gradul de descentralizare, politicile lingvistice, politici educaționale și politici privind cetățenia.

Studiul elaborat de Radu Chiriță și Anca Săndescu oferă o imagine cuprinzătoare asupra legislației în vigoare privind drepturile minorităților

57 R. Koopmans – P. Statham (ed.): *Challenging Immigration and Ethnic Relations Politics. Comparative European Perspectives*. Oxford: Oxford University Press, 2003; R. Bauböck (ed.): *Migration and Citizenship. Legal Status, Rights and Political Participation*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.

naționale din România. Lucrarea oferă o viziune de ansamblu asupra istoriei legislației din 1918 până la adoptarea Constituției din 1991, analizând etapele istorice care s-au succedat și prezentând felul în care situația specială a etnicilor germani, a evreilor, a maghiarilor respectiv a romilor s-a reflectat în evoluția legislației din România. Subcapitolul dedicat analizei actelor normative existente⁵⁸ trece în revistă și comentează prevederile referitoare la interdicția discriminării, dreptul la folosirea limbii materne în sistemul educațional, în justiție și în raporturile cu administrația, dreptul la liberă asociere politică și la reprezentare în Parlament. Subcapitolul analizează totodată baza legală a existenței instituțiilor cu responsabilități în gestionarea problemelor minorităților naționale, instrumentele legale menite să contribuie la îmbunătățirea situației romilor, reglementările privind folosirea simbolurilor naționale, respectiv principalele prevederi din legislația reparatorie. După descrierea actelor și tratatelor internaționale la care România a aderat, respectiv a actelor internaționale adoptate de organisme internaționale din care România face parte, studiul propune o posibilă taxonomie a drepturilor minoritare, comparând prevederile Convenției Cadru privind Protecția Minorităților Naționale a Consiliului Europei, cele ale Constituției, respectiv ale actelor normative interne în vigoare. Ultimul subcapitol al lucrării formulează recomandări cu privire la inițiative posibile de îmbunătățire a legislației, accentuând oportunitatea adoptării unui „Cod al Minorităților”.

Capitolul realizat de Dalma Jánosi aduce în discuție componenta instituțională a politicilor publice privitoare la minorități. Lucrarea prezintă evoluția de după 1989 a cadrului instituțional cu competențe în protecția minorităților naționale, trecând în revistă competențele, caracteristicile organizatorice și realizările unor instituții precum Departamentul pentru Relații Interetnice, Consiliul Minorităților Naționale, Agenția Națională pentru Romi, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Consiliul pentru Combaterea Discriminării, Avocatul Poporului, respectiv structuri ministeriale precum Direcția Generală Învățământ în Limbile Minorităților și Relația cu Parlamentul din cadrul Ministerului Educației, Serviciul Cultura Minorităților din cadrul Ministerului Culturii și Cultelor, sau Agenția Națională pentru Restituirea Proprietăților. Studiul semnalează și unele probleme – deficiențe și lipsuri – care influențează negativ impactul activităților desfășurate de instituțiile analizate.

Studiul semnat de Magdolna Mohácssek oferă o interesantă imagine de ansamblu privind evoluția finanțărilor din bugetul de stat alocate în mod direct organizațiilor centrale ale cetățenilor aparținând minorităților naționale, în perioada 1994-2008, respectiv finanțarea unor acțiuni, programe și proiecte interetnice și de combatere a intoleranței, în perioada 2005-2008. Lucrarea prezintă temeiul legal al finanțărilor, modul de acordare, organizațiile destinate și evoluția sumelor alocate în perioadele menționate. Luând în calcul rata inflației din perioada 1995-2008, studiul analizează dinamica efectivă a finanțărilor, oferind o imagine asupra evoluției sumelor alocate pentru minorități, exprimate în valoarea leului din anul 2008. Cu ajutorul rezultatelor recensământului din 2002 este analizată totodată distribuția finanțărilor între diferite minorități, pe baza calculului efectuat pe cap de locuitor.

58 Vezi Anexa.

Partea a doua a volumului include cinci studii dedicate politicilor sectoriale, primele două vizând aspecte diferite ale participării în viața politică a minorităților naționale din România, următoarele abordând problematica politicilor lingvistice, educaționale și cele care privesc situația comunităților de romi.

Studiul semnat de Monica Călușer analizează sistemul reprezentării minorităților naționale prin locuri rezervate în Parlament. Lucrarea trece în revistă evoluția legislației aferente, după care prezintă constatările unei evaluări de impact care a urmărit analiza comportamentului legislativ al deputaților aleși pe locurile rezervate. Evaluarea realizată pe trei dimensiuni – luările de cuvânt, întrebările și interpelările, respectiv propunerile legislative – scoate în evidență o performanță modestă a sistemului, atât în ceea ce privește activitatea parlamentară în ansamblu, cât și aspectele de interes pentru minorități.

István Gergő Székely abordează un aspect mai puțin cunoscut și studiat al regimului minorităților naționale din România, cel al reglementărilor electorale speciale care facilitează reprezentarea minorităților naționale la nivelul consiliilor locale. Studiul prezintă istoria și particularitățile acestor reglementări speciale, după care trece la evaluarea eficienței a ceea ce autorul numește „acțiune afirmativă electorală pentru minoritățile *mici*”, cu ajutorul unei analize a rezultatelor obținute de formațiunile minorităților la alegerile locale din 2004 și 2008. Evidențiind meritele și deficiențe sistemului, lucrarea analizează câteva alternative posibile de îmbunătățire a acestuia.

Studiul elaborat de István Horváth trece în revistă gradul de realizare a obiectivelor asumate de politicile lingvistice din România, concentrându-se asupra a două aspecte ale unei problematice complexe: evaluarea dintr-o perspectivă normativă, formal-legală a politicilor lingvistice din România și analiza gradului de implementare la nivelul instituțiilor. Componenta de evaluare care a vizat implementarea instituțională a drepturilor lingvistice se bazează pe două cercetări inițiate în cadrul Centrului de Cercetare a Relațiilor Interetnice: o anchetă realizată cu ajutorul unor chestionare trimise prin corespondență la 522 de unități administrative care, în conformitate cu prevederile legii administrației publice locale ar fi trebuit să aplice normele legale referitoare la drepturile lingvistice ale minorităților, respectiv o serie de 40 de interviuri semistructurate, înregistrate în perioada 2000-2006, cu funcționari ai administrației locale. Concluziile evaluării oferă o interesantă și nuanțată imagine despre complexitatea condițiilor care sunt necesare pentru implementarea efectivă a politicilor lingvistice. Caracterul difuz al responsabilităților și distribuirea pe mai multe nivele, printre mai mulți actori a acestora, sunt dimensiuni importante ale respectivei complexități.

Capitolul semnat de Mária Kovács aduce în discuție un aspect al politicilor educaționale crucial pentru volumul de față: promovarea educației multiculturale în sistemul de învățământ din România. Prima parte a studiului prezintă și analizează sumar principalele acte normative care stau la baza politicilor guvernamentale de promovare a educației multiculturale, partea a doua evaluează modul în care obiectivele acestor politici se reflectă în unele programe în vigoare, respectiv în manuale școlare utilizate în prezent în ciclul primar de învățământ. Atât în privința programelor, cât și a manualelor școlare, analiza vizează materiile limba și literatura română, clasa a III-a, geografie, clasa

a IV-a și istorie, clasa a IV-a. Deși în ultimii doi ani s-a acordat o atenție sporită promovării și valorificării diversității etnoculturale în educație, reforma pentru integrarea conținutului referitor la diversitate în curriculumul învățământului primar se află încă într-un stadiu incipient – concluzionează autoarea studiului.

Lucrarea lui Florin Moisă oferă a nuanțată imagine de ansamblu privind eforturile autorităților statului român care urmăresc ameliorarea situației comunităților de romi, identificând câteva dintre blocajele care subminează eficiența acestora. Lucrarea prezintă principalele etape în dezvoltarea politicilor pentru romi, analizează documente guvernamentale fundamentale care definesc cadrul intervențiilor proiectate – Strategia Guvernului României de Îmbunătățire a Situației Romilor, varianta inițială adoptată în 2001, și cea modificată în 2006, respectiv Deceniul Incluziunii Romilor – și prezintă o sinteză a principalelor programe de finanțare destinate îmbunătățirii situației romilor. În opinia autorului, motivul principal al blocajelor care se instalează în calea implementării prevederilor generoase din Strategie este faptul că documentele programatice ale guvernului nu îndeplinesc întotdeauna criteriile de metodologie a politicilor publice adevărate. Lucrarea face câteva propuneri privind direcții posibile de eliminare a acestor deficiențe.

Partea a treia, de concluzii a volumului include un material amplu despre experiența implementatorilor.

Problemele de care implementatorii se lovesc în activitatea lor de zi cu zi au fost identificate în cadrul unor întâlniri cu reprezentanții instituțiilor centrale și regionale cu competențe în domeniul drepturilor minorităților. Rezultatele acestor mese rotunde au fost completate cu date obținute din chestionare trimise reprezentanților administrației publice locale și deconcentrate în șase județe din Transilvania, respectiv cu ajutorul unor interviuri realizate cu specialiști familiarizați cu situația romilor și a minorităților „mici”. Materialul ce sintetizează constatările acestor explorări este structurat în subcapitole care reflectă experiența actorilor din administrația publică, sănătate, poliția și sistemul judiciar, educația, Strategia Guvernului României de Îmbunătățire a Situației Romilor și activități specifice ale minorităților cu număr redus de membri.

Lucrarea se încheie cu o sinteză a concluziilor și recomandărilor formulate de autorii capitolelor anterioare.

Imaginea de ansamblu care se desprinde din capitolele volumului pare să confirme opinia unor specialiști conform căreia regimul minorităților naționale din România avantajează minoritățile mici și este mai puțin eficient în ceea ce privește situația specifică a minorităților cu număr mare de membri, maghiarii și romii. O lectură atentă a analizelor din paginile ce urmează nuanțează această imagine în câteva puncte esențiale: oricât de generos pare la prima vedere, sistemul de reprezentare a minorităților mici în Parlament și la nivel local nu își atinge întotdeauna obiectivele, iar politicile lingvistice și educaționale menite să protejeze diversitatea lingvistică eșuează și ele în prevenirea a ceea ce reprezentanții unor minorități cu număr redus de membri sesizează ca „procese de deznaționalizare”. Nu este mai puțin adevărat că și în privința minorităților mari sunt încă destule de făcut: este nevoie de identificarea soluțiilor care permit sporirea eficienței intervențiilor ce urmăresc cu generozitate îmbunătățirea situației comunităților de romi, iar în ceea ce privește disputele legate de integrarea minorității maghiare, atât cazuistica internațională, cât și

exemplele din regiunea Europei Centrale și Est oferă numeroase repere privind felul în care aceste dispute pot fi soluționate.

Concluziile mai multor analize converg în a constata că fascinanta complexitate a regimului este uneori în detrimentul eficienței. Din cauza numărului mare și caracterul disparat al prevederilor, beneficiarii nu își cunosc întotdeauna drepturile, ceea ce are drept consecință faptul că multe dintre drepturi rămân neexercitate. Responsabilitatea implementării fiind difuză și împărțită pe mai multe nivele, cazurile frecvente de nerespectare a prevederilor rămân adesea nesancționate. Lipsa unui larg consens privind oportunitatea și temeiul moral și politic al prevederilor regimului creează și ea blocaje, oferind implementatorilor motive de eschivare sau de boicotare chiar – tacită sau asumată – a măsurilor de protecție a minorităților naționale. Din această lipsă a consensului național privind caracterul întemeiat al prevederilor rezultă și a pronunțată vulnerabilitate a regimului față de schimbările politice ce pot apare în urma alternanței la putere.

Pare cert că depășirea acestor blocaje, punerea în valoare a potențialului existent și continuarea eforturilor în vederea îmbunătățirii performanțelor regimului vor deveni posibile doar în măsura în care autoritățile statului, împreună cu actorii interesați vor iniția demersuri care urmăresc așezarea pe temelii mai solide, consensuale ale regimului minorităților naționale din România. Volumul de față speră să aducă o modestă contribuție la facilitarea acestor demersuri.

Dincolo de expertiza, priceperea și experiența instituțională a autorilor care au acceptat cu amabilitate să trimită contribuții la volum, lucrarea de față a devenit posibilă și datorită unei sinergii între mai multe proiecte care s-au desfășurat în paralel, abordând diferite aspecte ale problematicii. Astfel, studiul elaborat de Radu Chiriță și Anca Săndescu, împreună cu materialul de sinteză privind experiența implementatorilor au fost realizate cu sprijinul financiar al Ambasadei Țărilor de Jos de la București, în cadrul proiectelor MATRA KAP. Studiul semnat de Monica Călușer despre regimurile minoritare din Europa Centrală și de Est a beneficiat, printre altele, de experiențele împărtășite în cadrul unei conferințe internaționale organizate la Cluj, în octombrie 2007, sub egida Fundației King Baudouin din Belgia. Analiza politicilor educaționale realizată de Mária Kovács este rezultatul unui proiect finanțat de Departamentul pentru Relații Interetnice. Studiile referitoare la mecanismele de finanțare, reprezentarea minorităților naționale la nivel local, evaluarea politicilor lingvistice și materialul de sinteză privind experiența implementatorilor au rezultat în urma unei colaborări fructuoase cu Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale. Întâlnirea cu implementatorii din județul Covasna a fost organizată în colaborare cu extensia din Sfântu Gheorghe a Facultății de Științe Politice, Administrative și ale Comunicării, Universitatea Babeș-Bolyai. Editorul și colaboratorii săi își exprimă gratitudinea pentru efortul și disponibilitatea partenerilor în această vastă și complexă rețea de colaborare. Se cuvin mulțumiri totodată pentru părerile exprimate privind unele aspecte ale manuscrisului și pentru alte forme de ajutor acordate cu generozitate de Gábor Ádám, Corina Nicoleta Comșa, Lóránd Cziprián, Gyula Fábíán, Cristian Hetea, Călin Hințea, Attila Markó, Lucian Nastasă, Ágnes Veres, Emőd Veress.

